МЕХАНІЗМИ ВІДШКОДУВАННЯ ШКОДИ, ЗАВДАНОЇ ВІЙНОЮ В УМОВАХ СЬОГОДЕННЯ

ПАРІЙ Микита Олексійович - аспірант Харківського національного університету внутрішніх справ

УДК 347.51
DOI: https://doi.org/10.32782/ep.2024.2.24

У статті досліджено проблематику визначення механізмів відшкодування шкоди, завданої війною сьогодні. Зазначено та проаналізовано механізми відшкодування шкоди, що існують у сучасному світі. Встановлено, що репарацію чи контрибуцію можна застосовувати лише за умови визнання таких зобов'язань країною-агресором. Досліджено позиції вітчизняних науковців та їх пропозиції щодо формування і застосування інших механізмів відшкодування шкоди, завданої війною, в цивільно-правовому аспекті. Визначено, що окремі вчені рекомендують звертатися з цивільним позовом у кримінальному провадженні, деякі пропонують практику звернення до ЄСПЛ, інші зазначають про необхідність застосування національних способів захисту. Єдиний механізм відшкодування шкоди, завданої війною, що законодавчо закріплений в Україні сьогодні є визначений у Законі України «Про компенсацію за пошкодження та знищення окремих категорій об'єктів нерухомого майна внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених військовою агресією Російської Федерації».

Ключові слова: відшкодування шкоди, майнова шкода, моральна шкода, збройна агресія, війна, цивільно-правова відповідальність, механізми, компенсація збитків.

Метою статті є аналіз наявних механізмів відшкодування шкоди завданої війною, дослідження їх особливостей, оцінка ефективності та систематизація актуальних наукових та практичних підходів до окреслених правовідносин.

Постановка проблеми

Проблематика ефективності механізмів відшкодування шкоди в будь-який час була і лишається актуальною. Це питання завжди є предметом наукових дискусій і навколо нього зосереджено чимало доктринальних досліджень, що допомагає вирішити окремі проблеми, шляхом впровадження результатів таких досліджень у практику правозастосування. Актуальності це питання набуває сьогодні, коли збройна агресія проти нашої країни торкнулася без виключення всіх сфер життя українського суспільства. Щодня, щогодини та щохвилини відбувається порушення особистих немайнових та майнових прав осіб в Україні, внаслідок збройної агресії, чим завдається чимала матеріальна та моральна шкода безпосередньо державі, суспільству, бізнесу і всім основоположним цінностям. Водночас, дієві механізми, які можуть бути застосовані для відновлення порушених прав та відшкодування шкоди, відсутні, а чинні форми відшкодування, такі як репарація, поки що не працюють. Тому варто розглянути які існують механізми відшкодування такої шкоди, зокрема, в контексті цивільно-правового аспекту, визначити що таке репарація і охарактеризувати певні її особливості для чіткого розуміння послідовності дій, які необхідні для розроблення інших механізмів відшкодування шкоди особам, завданої війною, зокрема із врахуванням певного історичного досвіду.

Виклад основного матеріалу

Юридичній науці та практиці правозастосування відомо чимало механізмів відшкодування шкоди. Деякі з них є універсальними, деякі тісно пов'язані з обставинами завдання такої шкоди або особливостями суб'єктного складу правопорушення.

Найперше, необхідно зазначити, що особа має право на відшкодування шкоди внаслідок порушення її прав. Таке порушення повинно бути доведено, зокрема, необхідними умовами притягнення особи до цивільно-правової відповідальності з відшкодування шкоди, є факт вчинення протиправного діяння (дії чи бездіяльності), наявність причинного зв'язку між таким діянням та завданою шкодою і, відповідно, завдання такої шкоди особі.

До функцій цивільно-правової відповідальності належать виховна, компенсаційна та каральна. Варто зазначити, у такому контексті, що шляхом присудження особі необхідності відшкодування шкоди виконується компенсаційна функція, адже її метою є відновлення порушеного стану потерпілої сторони. Очевидно, що повною мірою відновити попередній стан, який існував до порушення неможливо, особливо, якщо йде мова про моральну шкоду, але шляхом визнання особи винною у вчиненні правопорушення та зобов'язати її відшкодувати шкоду потерпілому, такі дії у цьому зв'язку можна вважати наближенням до такого відновлення.

Коли йде мова про збройну агресію та ту шкоду, яка нею спричиняється, важко оцінити відчуття осіб, які постраждали та зрозуміти як це можна компенсувати сповна. Проте, найбільш актуальним питанням сьогодні є саме аналіз та вдосконалення механізмів відшкодування шкоди завданих війною для втілення функцій цивільно-правової відповідальності в життя і забезпечення захисту майнових та особистих немайнових правовідносин їх учасників. Адже порушення вже відбулися і шкода була завдана, тож зараз необхідно спрямувати зусилля на її відшкодування.

Варто зазначити, що ті дієві механізми, які існували до сьогодні так чи інакше належать до сфери міжнародного права в силу того, що сторонами таких правовідносин є різні держави. Проте, вони вважаються такими, що підлягають застосуванню лише з моменту завершення військових дій і підписання так званого мирного договору.

Щодо цього принциповим моментом, на який слід звернути увагу є часові межі застосування певних механізмів. Деякі з них можна застосовувати під час воєнних дій, а деякі – після їх завершення. Після закінчення збройної агресії можливі: контрибуції (вилучення майна або примусові платежі на користь держави – переможця у війні), репарації (одна з форм матеріальної відповідальності, яка настає для суб'єкта міжнародного права за збитки, спричинені іншому суб'єкту міжнародного права в результаті правопорушення, до яких безпосередньо належить і війна, а характер та об'єм репарацій залежить від завданих збитків), конфіскація, реституції, субституції компенсації особам, які постраждали внаслідок воєнних дій)[1].

Одним із основних механізмів, направлених на відновлення порушених прав та матеріальних інтересів постраждалої від воєнних дій сторони є репарації. Репарації (лат. reparatio — відновлення) — у міжнародному праві є формою матеріальної відповідальності держави-агресора, що полягає у наданні державі, що постраждала від агресії, відшкодування матеріальної шкоди грошима, натурою або послугами [2, с. 634]. Сам термін був введений у 1919 році, коли у відповідності до Версальського договору Німеччина та її союзники були вимушені виплачувати збитки, які понесли країни Антанти. Розмір репарацій за Версальським договором склав 226 млрд золотих марок (рейхсмарок), що було еквівалентно майже 100 тисячам тон золота [3].

У 2006 році Генеральна Асамблея ООН прийняла консенсусом Базові принципи та керівництво щодо прав на заходи та репарацію для жертв грубих порушень міжнародного права прав людини та серйозних порушень міжнародного гуманітарного права, якими визначаються існуючі механізми та способи визначення компенсацій за такі порушення та визначаються обов'язки держав

надавати репарації, зокрема: адекватне, ефективне та швидке відшкодування має на меті сприяти справедливості шляхом виправлення грубих порушень міжнародних стандартів в галузі прав людини або серйозних порушень міжнародного гуманітарного права.

За своєю правовою природою, термін «репарації» відносять до компенсаційних платежів або інших дій, які вживаються з метою відшкодування шкоди, заподіяної окремій особі або групі осіб. Репарації можуть мати різні форми і бути застосовані у різних контекстах. Одна із цих форм, це відшкодування збитків від воєнних дій: у разі війни або збройного конфлікту, репарації можуть бути використані для відшкодування матеріальної та моральної шкоди, заподіяної цивільному населенню або країні. Яскравим історичним прикладом є сплата репарації Німеччиною після Другої світової війни країнам, що постраждали від її агресії [4, с. 105].

Компенсація може бути застосована до будь-якої шкоди, що може бути оцінена економічно, відповідно та пропорційно до серйозності порушення та обставин кожної справи, яка стала результатом грубого порушення міжнародних стандартів в галузі прав людини та серйозного порушення міжнародного гуманітарного права, таких, як: фізична або психічна шкода; втрачені можливості, включаючи працевлаштування, навчання, соціальні виплати; матеріальна шкода та втрата заробітку, в тому числі потенційного заробітку; моральна шкода; кошти, які потрібні для правової чи експертної допомоги, медична допомога та медичні послуги, психологічні та соціальні послуги [5, с. 5-6].

Щодо способів виконання, репарація може бути реалізована через грошові виплати, надання матеріальної допомоги або передачу конкретних ресурсів. Це поняття, як правило, використовується в контексті міжнародного права і дипломатії, і воно можуть бути частиною угод про мир або умов перемир'я. Важливо враховувати, що успішна реалізація репарацій, практично завжди, залежить від політичної волі сторін та взаєморозуміння між ними.

В той же час, слід звернути увагу, що будь який з окреслених механізмів можливий лише після юридичної фіксації такого обов'язку відносно агресора. У випадку триваючого конфлікту репарація чи контрибуція є практично неможливими в реалізації до того моменту, поки країна, яка завдає шкоди, не визнає свого зобов'язання. Тому фактично виконання вказаних механізмів буде замінене іншими, наприклад, компенсацією з боку постраждалої держави особам з подальшим правом регресного стягнення вже з країни агресора в порядку репарацій.

Враховуючи той факт, що сьогодні війна досі триває і агресор своїми діями завдає все більше і більше шкоди правам осіб, на державному та міжнародному рівнях проводять різноманітні консультації з метою можливості виплат постраждалим особам компенсації за завдані збитки.

Відповідно до п. 22 статті 92 Конституції України засади цивільно-правової відповідальності визначаються виключно законами України. Зазначене положення унеможливлює застосування аналогії закону до будь-яких відносин, пов'язаних з відшкодуванням шкоди, тобто на рівні закону мають бути прописані підстави, процедури та суб'єкти відповідальності за кожний конкретний вид порушеного права внаслідок збройної агресії; під час застосування до спірних правовідносин законодавчих актів з іншої сфери, навіть за дуже схожим контекстом, не дозволяється. Таким чином, законодавець намагаючись створити умови для безперешкодного відшкодування шкоди особам, які постраждали від війни, повинен розробити процедури, які ґрунтуються на засадах цивільно-правової відповідальності, зокрема, щодо виконання її функцій.

Проблематика механізмів відшкодування шкоди є актуальною серед наукових досліджень вітчизняних вчених. Щодо цього В.П. Янишен зазначає, що важливим питанням є вибір механізму відновлення майнового становища потерпілого. Він виділяє два основних шляхи одержання відшкодування шкоди, завданої збройною агресією Росії. По-перше, безпосередньо від країни-агресора шляхом звернення фізичних та юридичних осіб до РФ через національні та

міжнародні судові інституції. Такий шлях потребує, внесення змін до процесуального законодавства в частині визнання країни-агресора відповідачем (цивільним відповідачем) у справі, а також збору, фіксації та оцінки доказів наявності завданої шкоди та їх оцінці. Проте, такий шлях виглядає малоприйнятним для потерпілих, враховуючи значну кількість позивачів (цивільних позивачів), обсяги втрат та руйнувань, складність їх фіксації в багатьох випадках, а також негативне ставлення Росії до можливих майбутніх судових рішень проти неї. Навіть за сприятливих обставин, він може бути досить тривалим і не повністю ефективним. По-друге, Україна надає потерпілим компенсацію з наступним зверненням до РФ з консолідованою вимогою з метою стягнення завданої шкоди. Наведений механізм є більш реалістичним, як за часом так і за обсягом виплат. Він передбачає проведення оцінки завданих особі збитків відповідно до затверджених у встановленому порядку методик. Вказаний механізм сприйнятий державою за основний. Він значно спрощує одержання потерпілими компенсації за завдану їм шкоду. Втім наразі обмежується фінансовими ресурсами держави. Передбачається одержання необхідних коштів для проведення відповідної компенсації з різних джерел, серед яких важливе місце посідають конфіскація активів країни-агресора на території всіх цивілізованих країн, підтримка фінансових організацій та міжнародних партнерів, благодійні внески міжнародних корпорацій, громадян, а також кошти і майно одержані в порядку сплати РФ репарацій [6, с. 155].

Водночас, суддя Верховного Суду С. Яковлєва переконана, що одним з найефективніших механізмів відшкодування шкоди завданої внаслідок воєнних дій серед судових механізмів компенсації, з точки зору правильності фіксації фактів пошкоджень та збитків, на сьогодні, є подання цивільного позову в рамках кримінального провадження. Враховуючи те, що існують два загальновідомих механізми відшкодування збитків із залученням суду: цивільно-правовий (звернення фізичних та юридичних осіб з позовами до суду) та кримінально-правовий (цивільний позов у кримінальному провадженні), то пропонується зосередитися на другому. Адже під час кримінального провадження збирається надійна доказова база, яка використовуватиметься для доказування не тільки події злочину, а й шкоди, завданої цими діями. Підставою для відшкодування шкоди, заподіяної війною, є реєстрація факту вчинення воєнних злочинів. Сам факт реєстрації вчинення воєнного злочину і подальше здійснення досудового розслідування та збір доказів у кримінальному провадженні – все це дає підстави особі, яка зазнала шкоди внаслідок цього злочину, вимагати її відшкодування [1].

Можна частково погодитися із таким твердженням, адже, звичайно, після проголошення судового рішення про визнання особи винною у певному злочині у контексті збройної агресії з одного боку полегшує процедуру, адже доводить вину порушника. Проте, разом з тим, ускладнює можливість відшкодування, адже яким чином буде відбувати стягнення з винного матеріальної та/або моральної шкоди не визначено.

У свою чергу, Д. С. Спєсівцев переконаний, що цивільне населення набуває можливість отримати відшкодування шкоди, завданої російськими військами, одним з двох способів, а саме: 1) безпосередньо в індивідуальному порядку, який передбачає у тому числі звернення до Європейського суду з прав людини; 2) опосередковано шляхом отримання певного обсягу компенсації від держави України з подальшим включенням останньою відповідних сум в обсяг репараційних вимог до Російської Федерації [7, с.155]. Необхідно зазначити, що держава агресор не визнає рішення ЄСПЛ у цьому контексті та відмовляється їх виконувати. Ймовірно, такий механізм буде більш ефективним після завершення війни. До того ж, звернення до ЄСПЛ можливе лише за умови використання усіх способів національного захисту. Тому, другий спосіб є більш дієвим.

В свою чергу, під час здійснення збройної агресії може бути використано і компенсаційний механізм (коли держава встановлює на законодавчому рівні можливість компенсації особам, які постраждали вна-

слідок воєнних дій). У той час, коли вже 23 лютого 2023 року Верховна Рада України прийняла Закон України «Про компенсацію за пошкодження та знищення окремих категорій об'єктів нерухомого майна внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених військовою агресією Російської Федерації»[8], у якому визначений порядок звернення і компенсації особам, майно яких постраждало через повномасштабне вторгнення. Цей механізм передбачає компенсація з Фонду, який буде утворений згідно закону (коштом держбюджету), після чого вказані суми компенсації змушена буде покрити держава-агресор шляхом виплати репарацій РФ. Підставами захисту права власності на кожен об'єкт окремо буде заява про компенсацію з додатками до неї, які будуть містити підтверджуючі документи про обсяг пошкодження або знищення такого майна. О.В. Синєгубов щодо цього звертає увагу на той факт, що у вказаному Законі мова йде про відшкодування збитків особам, які постраждали після 24 лютого 2022 року. Також у вказаному нормативно-правовому акті немає положень, які стосувалися б анексії Автономної Республіки Крим або окупованих територій Донецької та Луганської областей з 2014 року. Це факт поки що унеможливлює рівності та загальності захисту для всіх суб'єктів [9, с. 135].

Цим Законом пропонується вирішити такі нагальні питання, як види шкоди, які підлягають відшкодуванню, порядок здійснення відшкодування відповідним уповноваженим органом, джерела фінансових надходжень, за рахунок яких планується здійснювати відповідні виплати, а також ряд інших важливих питань. Ключовою ідеєю законодавця в даному випадку є створення Фонду відновлення майна та зруйнованої інфраструктури, Фонду ліквідації наслідків збройної агресії. Відшкодування шкоди пропонується здійснювати за рахунок вказаних фондів, також із залученням коштів міжнародних фінансових організацій, інших кредиторів та інвесторів, міжнародної технічної та/або поворотної чи безповоротної фінансової допомоги, репарацій або інших стягнень з Російської Федерації, інших джерел, не заборонених законодавством України. Водночас, у частині 2 статті 13 Закону передбачено, що Органи місцевого самоврядування можуть затверджувати місцеві програми та створювати фонди з метою надання компенсації та відновлення пошкоджених/знищених (зруйнованих) об'єктів нерухомого майна. Таким чином, можна зазначити, що у відповідності до цивільного законодавства вказаний нормативно-правовий акт частково забезпечує реальність захисту хоча б майнових прав осіб і відшкодувати їм завдану матеріальну шкоду. Щоправда, про моральну шкоду поки не йдеться.

Також, якщо говорити про наповнення згаданих фондів, то у Законі визначений перелік таких надходжень, які вже були закумульовані та передані на реалізацію проектів (об'єктів, заходів), спрямованих на ліквідацію наслідків збройної агресії, визначених у Постанові Кабінету Міністрів України Про виділення коштів з фонду ліквідації наслідків збройної агресії Від 05 березня 2024 року №247.

Висновки

Отже, на підставі вищезазначеного, можна стверджувати, що репарації та контрибуції є ефективними механізмами відшкодування шкоди, завданої війною лише з моменту визнання держави-агресора таких зобов'язань. Станом на сьогодні не існує повноцінно ефективного та нормативно закріпленого механізму відшкодування шкоди завданої війною, який би охоплював усі види шкоди. Юристи-практики відносять подання позову в рамках кримінального провадження до найбільш вдалих правових засобів. В той же час, такий механізм вирішує проблемо лише частково – правильністю фіксації збитків та наслідків агресії, однак питання джерела компенсації, тобто залучення винної сторони є відкритим. Найбільш імовірним та логічним джерелом цих коштів є активи країни-агресора, що знаходяться поза її межами, на які буде звернено стягнення як безпосередньо постраждалих осіб, так і суб'єктів-донорів, які вже надали допомогу постраждалим до застосування механізму репарацій.

Єдиним нормативно-правовим актом в Україні, що закрпілює певний механізм відшкодування шкоди є спеціальний Закон, що визначає правові та організаційні засади надання компенсації за пошкодження та знищення окремих категорій об'єктів нерухомого майна внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації проти України, з дня набрання чинності Указом Президента України «Про введення воєнного стану в Україні» від 24 лютого 2022 року[8].

Саме тому, питання встановлення інших механізмів відшкодування матеріальної та моральної шкоди, завданої війною є актуальним, адже, дозволить справедливо та ефективно відновити порушені права постраждалих від збройної агресії осіб та уникнути заподіяння додаткових втрат, які особи можуть понести, у випадку, невчасного отримання компенсацій.

Література

1. Яковлева С. На сьогодні одним з найефективніших механізмів відшкодування шкоди, завданої воєнними діями, є заявлення цивільного позову в кримінальному провадженні. «Юридична практика» Верховний Суд. URL: https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1511666/

2. Гнатовський М. Репарації. Політична енциклопедія. Редкол.: Ю. Левенець (голова), Ю. Шаповал (заст. голови) та ін. К.: Парламентське видавництво, 2011. 634 с.

3. Дубчак Л. Репарація та контрибуція: способи відшкодування шкоди, завданої війною. ЛІГА.net, інтернет ресурс. URL: https://blog.liga.net/user/ldubchak/article/43840

4. Василенко Л.П., Бучинська А.Й. Особливості відшкодування шкоди, завданої військовою агресією РФ. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2023. №6. С. 104-107

5. Лутковська В., Лук'яненко Ж. Порівняльний аналіз та рекомендації Україні щодо репарацій та статусу документів, виданих на тимчасово окупованій території. К.: Український інститут з прав людини. 31 с.

6. Янишен В.П. До питання правового забезпечення відшкодування шкоди, завданої внаслідок збройної агресії Російської Федерації. С.152-158. *Проблематика документальноґо оформлення, визначення шкоди та відшкодування збитків, завданих Україні та її громадянам внаслідок збройної агресії Російської Федерації* : тези наук.-практ. конф. (м. Харків, 22 червня 2022 р.). Харків : НЮУ імені Ярослава Мудрого, 2022. 184 с.

7. Спєсівцев Д.С. Переможець отримує все»: відшкодування шкоди, завданої російською федерацією у ході збройної агресії проти України . *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 7. С. 152-156

8. Про компенсацію за пошкодження та знищення окремих категорій об'єктів нерухомого майна внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених військовою агресією Російської Федерації: Закон України № 2923- IX від 23.02.2023 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2923-20.

9. Синєгубов О.В. Захист права власності осіб, які постраждали внаслідок збройного конфлікту: дорога до справедливості. С. 132-137. *Проблеми цивільного права та процесу* : тези доп. учасників наук.-практ. конф., присвяч. 98-й річниці від дня народження О. А. Пушкіна (м. Вінниця, 19 трав. 2023 р.) / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ; Харків. обл. осередок Всеукр. громад. орг. «Асоціація цивілістів України», Наук. парк «Наука та безпека». Вінниця : ХНУВС, 2023. 498 с.

Mykyta Pariy
PhD Student of Kharkiv National University of Internal Affairs

MECHANISMS OF COMPENSATION FOR WAR DAMAGE IN TODAY'S CONDITIONS

The article is devoted to the study of the problems of determining the mechanisms of compensation for the damage caused by the war in today's conditions. Damage compensation mechanisms existing in the modern world are defined and analyzed. Reparations and contributions are the only globally recognized mechanisms of compensation for the

damage caused by the war. It has been established that reparation or contribution can be applied only if such obligations are recognized by the aggressor country. The positions of domestic scientists and their proposals regarding the formation and application of other mechanisms of compensation for the damage caused by the war in the civil-law aspect have been studied. It was determined that some scientists recommend filing a civil lawsuit in criminal proceedings, because in this way the person's guilt will be proven and the amount of damage will be determined. Some scientists suggest turning to the European Court of Human Rights to protect their rights. Also, a certain group of scientists notes the need to create and apply national methods of protecting property and personal non-property rights of persons affected by armed aggression. The only mechanism for compensation for damage caused by war, which is legally enshrined in Ukraine today, is defined in the Law of Ukraine "On compensation for damage and destruction of certain categories of immovable property as a result of hostilities, acts of terrorism, sabotage caused by the military aggression of the Russian Federation." This normative legal act defines the legal and organizational principles for providing compensation for damage and destruction of certain categories of real estate objects as a result of any military actions. The issue of establishing other mechanisms for compensation for material and moral damage caused by the war is urgent, because it will allow to fairly and effectively restore the violated rights of victims of armed aggression and avoid additional losses that individuals may suffer in case of untimely receipt of compensation.

Key words: *compensation for damage, property damage, moral damage, armed aggression, war, civil liability, mechanisms, compensation for losses.*